

Η ΑΠΟΔΟΧΗ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ ΩΣ ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΑ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΟΥ

Δημήτρης Μαγριπλής¹

Περίληψη

Τα νέα διεθνή δεδομένα υπαγορεύουν τον επαναπροσδιορισμό της παγκοσμιοποίησης από ένα καθαρά οικονομικό όρο στην υπαγωγή του σε μια ιδεολογία που απειλεί να ενσωματώσει, να περιθωριοποιήσει ή και να καταστρέψει άλλα πολιτισμικά πρότυπα. Μπροστά σε αυτό το ενδεχόμενο, μόνο ένας οικουμενικός διάλογος με στόχο μια κοινή ηθική είναι δυνατόν να διασφαλίσει την παγκόσμια ειρήνη. Αυτή η κοινή ηθική αποτελείται σε μεγάλο μέρος από ηθικούς κανόνες των θρησκευτικών διδασμάτων, που άλλωστε συμφωνούν και με τους κανόνες των κοσμικών ηθικών θεωριών. Η αποδοχή επομένως της θρησκείας ως συμβολής στην κατανόηση του πολιτισμικά διαφορετικού κατοχυρώνει τον ειλικρινή σεβασμό προς την ιδιοτυπία κάθε λαού και πολιτισμού, τόσο σε τοπικό επίπεδο, όσο και στο δρόμο για μια παγκόσμια πολυπολιτισμική και πολυθρησκευτική κοινωνία.

Α. Τα νέα διεθνή δεδομένα

Από τη θεωρία του Huntington² μέχρι την όποια διαφορετική εξήγηση των σύγχρονων συνθηκών³, ένα αναδυόμενο αίσθημα τονίζει ότι ο κόσμος στον οποίο ζούμε δεν είναι ενιαίος, αφού η σύγκρουση και η αντιπαράθεση συνυπάρχουν με την εποχή μας. Από τον Αμερικανό πεζοναύτη στο Αφγανιστάν και το Ιράκ μέχρι τις θεωρητικές διενέξεις που δημιουργεί η συμβίωση ανθρώπων διαφορετικών πολιτισμών και αντιλήψεων ζωής στο δυτικό κόσμο⁴, το μόνο σίγουρο είναι ότι στο δρόμο για μια πανευρωπαϊκή και στη συνέχεια παγκόσμια κοινωνία ελεύθερων και ίσων πολιτών, το μέλλον είναι ανεξήγητο⁵. Ένα μέλλον, βεβαίως, που θεωρητικά θα βασίζεται στις οικουμενικές αρχές της αναγνώρισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως αυτά έχουν διαμορφωθεί από το δημοκρατικό κράτος δικαίου της ευρωπαϊκής παράδοσης και θα έχουν

1. Διδάκτωρ της Κοινωνιολογίας και διδάσκων στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

2. Huntington S., (1996), *The Clash of Civilization and the Remaking of World Order*, Simon and Schuster, New York, (ελλ. μτφρ. *Η σύγκρουση των πολιτισμών και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης*, Terzo Books, Αθήνα 1999)

3. Για περισσ. βλ. : Μαγριπλής Δ. Γ. (2001), *Η θρησκεία υπό το φως των νέων συνθηκών*, Νέα Εστία, τχ. 1736, σσ. 176 - 183.

4. Βλ. ενδ.: Η. (1999), Κατσούλης, Αντιστάσεις στην πολυπολιτισμικότητα, *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ. 2 - 3, σσ. 53 - 97.

5. Κατά το «νέο ανεξήγητο» φαινόμενο της προϊούσας εξατομίκευσης των σύγχρονων κοινωνιών, όπως το διατύπωσε ο Z. Bauman, (1998), *Πάλι μόνοι: Η ηθική μετά την βεβαιότητα*, Έρασμος.

εμπλουτιστεί από τις εμπειρίες της συμβίωσης με τους άλλους πολιτισμούς.⁶ Όλα δείχνουν ότι η καθοδηγούμενη από την υπερδύναμη παγκοσμιοποίηση δεν οδηγεί στο κοσμοπολιτισμικό⁷ όνειρο της ανθρωπότητας, αλλά αντίθετα αφομοιώνει, ισοπεδώνει, ομογενοποιεί τις διαφορετικότητες⁸, διαμορφώνοντας ένα διεθνικό κράτος⁹ που δεν συνιστά ολοκλήρωση μόνο της οικονομίας αλλά και της κουλτούρας, της τεχνολογίας και της διακυβέρνησης¹⁰. Σε αυτό το στάδιο της παγκοσμιοποίησης όλα μαρτυρούν ότι βασικές αξίες της νεωτερικότητας, όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα, ο σεβασμός του πολιτισμικά διαφορετικού (σε επίπεδο υποκειμένου ή συλλογικών δικαιωμάτων) και η αξία της παγκόσμιας κοινωνικής αλληλεγγύης, δοκιμάζονται κάτω από μια νέα γεωγραφία της εξουσίας. Χωρίς καμία θεμελιώδη συναίνεση σε δεσμευτικές αρχές, προσωπικές στάσεις και αμετάκλητα κριτήρια ανάμεσα στα μέλη του κοινωνικού συνόλου, όπως θα έπρεπε να απαιτεί το σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον (στα πλαίσια μιας παγκόσμιας ηθικής), η ανθρωπότητα θα απειληθεί από το χάος ή τη δικτατορία και τα άτομα από την απελπισία.¹¹ Άλλωστε ήδη η εμπορευματοποίηση κάθε ανθρώπινης δραστηριότητας, η θεοποίηση του οικονομικά ορθού, η μετατροπή της κοινωνίας σε υπηρέτρια της αγοράς, η υπερίσχυση της οικονομίας επί της πολιτικής, με την ταυτόχρονη ανωνυμοποίηση των πραγματικών κέντρων λήψης αποφάσεων, οδηγούν σε ένα φαινόμενο που πολώνει τις αντιθέσεις και χαρακτηρίζει τους αντίθετους ως επικίνδυνους ή τρομοκράτες.¹² Η εθνική κυριαρχία και η πολιτισμική ιδιαιτερότητα όχι μόνο δεν συνιστούν ικανά επιχειρήματα για αποκλίσεις από τα διεθνή δεδομένα, αλλά καταλήγουν στην αποβολή από τη διεθνή κοινότητα λόγω ανάρμοστης συμπεριφοράς. Τα πεδία των μαχών αλλά και οι πιθανολογούμενες νέες συγκρούσεις (π.χ. Ιράν, Συρία κ.ά.), καταδεικνύουν μια νέα τάξη πραγμάτων, όπου η διεθνής κοινότητα δεν μετατρέπεται σε μια όντος κοινότητα δικαίου, δομημένη στη βάση καθολικά αναγνωρισμένων αξιών, αλλά αυτόκλητοι υπερασπιστές του δικαίου επιβάλλουν επιλεκτικά και κατά βούληση το νόμο του ισχυρότερου. Ο οικονομικός και πολιτικός φιλελευθερισμός, όπως ερμηνεύεται από την υπερδύναμη, μετατρέπεται σε μια «μαχόμενη πίστη»¹³ που θα συνθλίψει, θα ενσωματώσει ή θα περιθωριοποιήσει άλλα πολιτισμικά πρότυπα.¹⁴

6. Κατσούλης, Η. ό.π., σ. 94 – 5.

7. Η πλανητική διάσταση βασικών αξιών της νεωτερικότητας: Μουζέλη, Ν. (2004), *Κοσμοπολιτισμός: Η παγκοσμιοποίηση των αξιών και οι αρχές τους, στο Ισλάμ και Φονταμενταλισμός. Ορθοδοξία και Παγκοσμιοποίηση*, Ίνδικτος, Αθήνα, σ. 108.

8. Πανούσης, Γ. (1999), *Το Περιθώριο στην Κοινωνία του 2000* μ.Χ., Α. Σάκκουλα, Αθήνα, σ. 19.

9. Βλ. ενδ. : Μπέκ, Ο. (1999), *Τι είναι η Παγκοσμιοποίηση*, Καστανιώτης, Αθήνα.

10. Πανούσης, Γ., ό.π., σ. 17.

11. Kung H. (επιμ.), (1995), *Yes to a Global Ethic, Continuum*, New York, p. 15.

12. Πανούσης, Γ. ό.π., σσ. 20 – 21.

13. Taylor, C. (1994), *The Politics of Recognition*, στο Gutmann A. (επιμ.), *Multiculturalism*, Princeton University Press, 1994, p. 62.

14. Παπαρρηγόπουλος, Ξ. (1999), Η πολυπολιτισμικότητα ως σύγχρονο πρόβλημα, *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ. 2-3, σ. 21.

Β. Παγκόσμιο και τοπικό

Το παγκόσμιο επηρεάζει και το τοπικό, στο βαθμό που κάθε σύγχρονη κοινωνία θα πρέπει να τροποποιήσει την οργάνωση, δομή και λειτουργία της. Που σημαίνει αβεβαιότητα, εκ νέου οριοθέτηση της παράδοσης και αναπροσαρμογή των κοινωνικών θεσμών.¹⁵ Επίσης, μείωση του εργατικού εισοδήματος, της απασχόλησης και της κοινωνικής προστασίας.¹⁶ Η συρρίκνωση του κοινωνικού κράτους¹⁷ και η ανακατανομή της ανεργίας καταλύει την κοινωνία της εργασίας, εξοστρακίζει έννοιες όπως αλληλεγγύη, ισοτιμία, κοινωνική δικαιοσύνη, αδελφσύνη ως παρωχημένες και αντιπαραγωγικές και επιβάλλει την απροσωποποίηση της εργασίας. Μεταβάλλει τον θεσμοθετημένο χώρο δράσης του κεφαλαίου – εργασίας και κατ' επέκταση το θεσμικό πλαίσιο των ελευθεριών και δικαιωμάτων.¹⁸ Έτσι, ενώ οι όποιες αισιόδοξες προβλέψεις διέκριναν τον περιορισμό του κοινωνικού στιγματισμού και του κοινωνικού αποκλεισμού, η παραγωγή της υπεραξίας με την εκμηδένιση της εργατικής δύναμης οδηγεί σε μια ιδιόρρυθμη κοινωνική περιθωριοποίηση, όπου το στερημένο της εργασίας άτομο βιώνει μια ανομική κατάσταση, που δεν διαφέρει ιδιαίτερα από τον κοινωνικό θάνατο.¹⁹ Και όπως ο κοινωνικός θάνατος προηγείται του βιολογικού, έτσι και η ανεργία (όπως και ο οριακός μισθός ή η χαμηλή σύνταξη), οδηγεί στον κοινωνικό αποκλεισμό και την περιθωριοποίηση, υπονομεύοντας την κοινωνική συνοχή, αμφισβητώντας παράλληλα την κοινωνική λειτουργία του δημοκρατικού κράτους.²⁰ Τα διάφορα φονταμενταλιστικά κινήματα δεν γεννώνται σε κοινωνίες με υψηλό βιοτικό δείκτη, αλλά σε κοινωνίες που η ταξική αδικία και η κρατική αδιαφορία είναι σε υψηλά επίπεδα. Π.χ. μια αντιπαραβολή μιας πλούσιας χώρας του Αραβικού κόλπου με το Αφγανιστάν ή το Ιράν αρκεί για να διακρίνουμε ότι το Ισλάμ ως πολιτιστικό περίγραμμα δεν γεννά ή δεν καλλιεργεί από μόνο του φονταμενταλιστικές μορφές και εκφράσεις της σύγχρονης βίας. Άλλωστε στο σύγχρονο κοινωνικό περιβάλλον περισσότερο η σύνδεση της ανεργίας με τη μετανάστευση και της μετανάστευσης με την εγκληματικότητα γεννάει φαινόμενα ρατσισμού και βίας. Αυτά ενδύονται κυρίως εθνικό ή πολιτισμικό χαρακτήρα, δανείζονται βεβαίως στοιχεία από όψεις του πολιτιστικού φαινομένου, όπως η θρησκεία, αλλά εντάσσονται σαφώς στην οπτική του θρησκευτικού φανατισμού και όχι στο ύφος και το είδος των όντως πιστών²¹. Είναι ακραία λ.χ. η καταδίκη όλων των μουσουλμάνων σε επίδοξους τρομοκράτες ή ο χαρακτηρισμός μιας ολόκληρης εθνοτικής ομάδας από την παραβατικότητα ορισμένων εκπροσώπων της, όπως συμβαίνει στη χώρα μας (π.χ. τα στερεότυπα κατά των Αλβανών μεταναστών). Τόσο όμως στην Ελλάδα, όπου η παρουσία των μεταναστών, αν και πρόσφατη, είναι εμφανής σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής,²² όσο κυρίως σε άλλες ευρω-

15. Giddens, A. (1999), *Πέραν της Αριστεράς και της Δεξιάς. Το Μέλλον της Ριζοσπαστικής Πολιτικής*, Πόλις, Αθήνα, σσ. 14 – 19/ του ιδίου, (1998), *Ο Τρίτος Δρόμος. Η Ανανέωση της Σοσιαλδημοκρατίας*, Πόλις, Αθήνα, σσ. 47 – 54.

16. Βεργόπουλου, Κ. (1998), *Η παγκοσμιοποίηση σήμερα*, Άρδην, αφιέρωμα, σ. 45.

17. Στασινοπούλου, Ο. (2004), *Κράτος Πρόνοιας. Ιστορική Εξέλιξη – Σύγχρονες Θεωρητικές Προσεγγίσεις*, Gutenberg, Αθήνα, σ. 83.

18. Χαραλάμπη, Δ. (1998), *Δημοκρατία και Παγκοσμιοποίηση*, Ίδρυμα Σ. Καραγιώργα, σ. 191 επ.

19. Γ. Πανούσης, ό.π., σ. 27. Για τον κοινωνικό θάνατο βλ. ενδ.: Δ. Γ. Μαργιπλής, (2001), *Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις του θανάτου και της ζωής, Κοινωνική Εργασία – Επιθεώρηση Κοινωνικών Επιστημών*, τχ. 64, σ. 203. Επίσης του ιδίου, (2006), *Ζούμε σε μια κοινωνία που αρνείται τον θάνατο; Ερωτήματα υπό την κρίση της Κοινωνιολογίας του θανάτου, Κοινωνική Εργασία – Επιθεώρηση Κοινωνικών Επιστημών*, τχ. 81, σσ. 37 – 41.

20. Πρβλ. Γ. Πανούσης, ό.π., σ. 28.

21. Αρχιεπ. Αναστασίου Γιαννουλάτου, *Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία*, Ίνδικτος, Αθήνα Ε' έκδοση, σ. 267

22. Βλ. ενδ.: Τζωρτζοπούλου, Μ. (2005). Η μετανάστευση στην Ελλάδα: Τα βασικά χαρακτηριστικά του αλλοδαπού πληθυσμού, στο *Το Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας 2003 – 2004*, Ε.Κ.Κ.Ε. – Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα, σσ.67 - 85.

παϊκές χώρες όπου η πολυπολιτισμικότητα αποτελεί παράδοση (π.χ. Γαλλία – Γερμανία - Βρετανία), οι μειονότητες εγείρουν αιτήματα για αναγνώριση ιδιαίτερων πολιτισμικών δικαιωμάτων.²³ Αν και πολλές φορές αυτά τα δικαιώματα έρχονται σε αντίθεση με τους νόμους και τις αρχές των εκκοσμικευμένων κοινωνιών, το αίτημα της αναγνώρισης της διαφοράς που εγείρουν καθιστά όσο ποτέ επιτακτική την ανάγκη για ένα οικουμενικό διάλογο²⁴ με στόχο το ξεπέρασμα των διαφορών και την κοινή αποδοχή κάποιου ελάχιστου κοινά αναγνωρισμένου ηθικού πλαισίου, που μπορεί να προσφέρει την αισιοδοξία για την ανάπτυξη ενός οικουμενικού πολιτισμού.

Γ. Παγκόσμια ηθική και θρησκεία

Είναι γεγονός ότι οι περισσότεροι πολιτισμοί καθορίζονται από το πνεύμα της επικρατέστερης θρησκείας τους και επίσης, όσο κι αν λειτουργεί ενοποιητικά για τους πιστούς και αγεφύρωτα πολλές φορές για τους αλλόθρησκους ή αλλόδοξους, η θρησκεία έχει μια ηθική ή έστω μια θεονομική ηθική που, όπως και η κοσμική εκδοχή της, ενώνει τους ανθρώπους.²⁵ Όπως έχει παρατηρηθεί²⁶, όσο κι αν έχουν διαιρέσει την ανθρωπότητα οι μεγαλύτερες θρησκείες του κόσμου, έχουν επίσης κοινές βασικές αξίες, η αναζήτηση, επέκταση και ανάπτυξη των οποίων θα επιτρέψει στους ανθρώπους τη βαθμιαία ανάπτυξη ενός οικουμενικού πολιτισμού. Άλλωστε οι θρησκείες δεν αντιπαρατίθενται αλλά προϋποθέτουν τις περισσότερες κοινές αξίες που συγκροτούν την ηθική.²⁷

Από το 1993, μάλιστα, ξεκίνησε μια προσπάθεια για μια παγκόσμια ηθική από εκπροσώπους κοσμικών θεσμών και θεωρητικούς φιλοσόφους αλλά και αντιπροσώπους όλων των μεγάλων θρησκειών,²⁸ με κύριο στόχο την έκφραση της ανάγκης για μια παγκόσμια ηθική ικανή να αποσοβήσει συγκρούσεις που απορρέουν από τον θρησκευτικό φανατισμό και τις εθνοκεντρικές ιδεολογίες, καταφέροντας σε αρκετά σημεία να εμφανίζουν επικαλύψεις αξιών, επιτυγχάνοντας αυτό που ο Rawls καθιέρωσε ως “overlapping consensus”.²⁹ Άλλωστε τα σύγχρονα παγκόσμια κοινωνικά προβλήματα και η ευαισθητοποίηση όλου του κόσμου - ιδιαίτερα σε ζητήματα βιοηθικής και περιβαλλοντικής ηθικής - απαιτούν «τουλάχιστον μια κοινή αφετηρία, μια έστω ισχυρή παγκόσμια ηθική αναγκαία για την επιβίωση της ανθρωπότητας, που να λειτουργεί με βάση μια επικαλυπτόμενη συναίνεση, αν όχι κάποια ομοφωνία σε διεθνή κλίμακα».³⁰

23. Αρκετά παραδείγματα, ιδίως από τη σκοπιά των μουσουλμανικών μειονοτήτων της Ευρώπης, καταγράφονται στο: Η. Κατσούλης, ό.π., σσ.53 – 58.

24. Η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί από μόνη της μηχανισμό παγκοσμιοποίησης : Γ. Πανούσης, ό.π., σ. 32.

25. Δραγώνα – Μονάχου, Μ. (1999). Ηθική και Θρησκεία για μια παγκόσμια πολυπολιτισμική κοινωνία, *Επιστήμη και Κοινωνία*, τ. 2-3, Αθήνα, σ.146.

26. S. Huntington, ό.π., σ. 460.

27. ό.π., σ.147.

28. Μεταξύ 1993 και 1996 έγιναν τέσσερις σημαντικές εκδηλώσεις που εστίασαν το ενδιαφέρον τους στο ζήτημα και την ανάγκη μιας κοινής ηθικής. Συγκεκριμένα το 1993 έγινε το «Παγκόσμιο Συνέδριο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα» του ΟΗΕ, η «Βουλή των Θρησκειών του Κόσμου» με συμμετοχή θρησκευτικών αρχηγών από όλο τον κόσμο, τη διακήρυξη της οποίας, μια σύνοψή της και σχόλια από μεγάλο αριθμό φιλοσόφων, πολιτικών και κυρίως θρησκευτικών εκπροσώπων εξέδωσε το 1995 ο Η. Kung (απόσπασμα του οποίου παραθέσαμε παραπάνω), και η Παπική Εγκύκλιος Veritatis Splendor. Το 1995 έγινε η συνάντηση της “Επιτροπής για την Παγκόσμια Διακυβέρνηση”.

29. Rawls, J. (1993). *Political Liberalism*, Columbia University Press, N. Y., pp.150 – 153.

30. Μ. Δραγώνα – Μονάχου, ό.π., 1999, σ. 155.

Από ανθρωπολογική αφετηρία η Trusted³¹ θεωρεί την καλοσύνη και την εμπιστοσύνη ως καθολικά αναγνωρισμένες ηθικές αρχές, ενώ η Bok³² τοποθετεί τη δεύτερη (trust) πρωταρχικό συστατικό της κοινωνικής ατμόσφαιρας, όπως ο αέρας και το νερό, διακηρύσσοντας ότι τίποτα δεν πρέπει να υποστηρίζεται με βάση το πολίτευμα, τη θρησκεία, το επάγγελμα κ.ά. αν συγκρούεται με αυτές τις ελάχιστες αξίες, χωρίς να αναιρεί βεβαίως κανένας τον πλούτο και την ομορφιά της πολιτισμικής διαφορετικότητας, που είναι εξίσου απαραίτητη με τη βιολογική. Όπως σημειώνει η Nussbaum,³³ το δίκαιο, δηλαδή η ηθική του συνόλου, υπερέχει έναντι της προσωπικής θρησκείας, (που δεν είναι τίποτα περισσότερο από προσωπική υπόθεση και ταύτιση) και της εθνικότητας. Σε κάθε περίπτωση, “η ηθική του φρονήματος πρέπει να είναι προσωπική υπόθεση και η ηθική της ευθύνης κοινή”.³⁴

Το παραπάνω αποτελεί και τη μόνη απάντηση σε όποια μορφή ή τάση πολιτιστικού ιμπεριαλισμού, αφού χωρίς να περιφρονείται η διαφορετικότητα, αποτρέπεται η επιβολή της μίας αλήθειας πάνω στις άλλες. Έτσι χωρίς να υποστηρίζεται ότι όλες οι παραδόσεις και όλοι οι πολιτισμοί λένε κατά βάθος το ίδιο ή ότι όλες οι πολιτιστικές λογικές πρέπει να γίνονται ανατίρρητα δεκτές ως έγκυρες³⁵, αναζητούνται τα σημεία εκείνα που αποτελούν κοινές συνιστώσες στην αποδοχή του διαφορετικού ως στοιχείου απαραίτητου για τη στοιχειοθέτηση μιας αντικειμενικής ηθικής.³⁶

Αν και το ζήτημα της αντικειμενικότητας της ηθικής είναι αρκετά έντονο και επίκαιρο,³⁷ οι έρευνες καταλήγουν στη διαπίστωση ότι παρά την ποικιλομορφία και την πολυφωνία υπάρχουν κοινές δομές σκέψης όπως και ανάγκες που κάνουν μια “κοινή ηθική δυνατή”³⁸. Αυτή η κοινή ηθική αποτελείται σε μεγάλο μέρος από ηθικούς κανόνες των θρησκευτικών διδαγμάτων, που άλλωστε αντιστοιχούν στενά με τους κανόνες των κοσμικών ηθικών θεωριών.³⁹ Η κοινωνική ηθική μάλιστα όλων των μεγάλων θρησκειών σε αναφορά με τον κοινωνικό σιγματισμό⁴⁰ ή γενικότερα τη σωστή συμπεριφορά απέναντι στον άλλο, τον ξένο και

31. Δες ενδ.: Trusted, J. (1987). *Moral Principles and Social Values*, Routledge, London.

32. Bok, B. (1995). *Common Values*, University Press of Missouri, Missouri, σ. 21 επ.

33. Nussbaum, M. (1996). *For Love of Country: Debating the Limits of Patriotism*, (ελλ. μετ.: Υπέρ Πατρίδος: Πατριωτισμός ή Κοσμοπολιτισμός, Scripta, Αθήνα 1999).

34. Μ. Δραγώνα – Μονάχου, ό.π., 1999, σ. 157. Ο Τ. Ταίπλορ (*Πολυπολιτισμικότητα : Εξετάζοντας την Πολιτική της Αναγνώρισης*, Πόλις, Αθήνα 1997, σ. 66 επ.), ενώ δέχεται την αναγκαιότητα ενός κοινού ηθικού λεξιλογίου και τη σημασία της ανεκτικότητας, βλέπει την ανάγκη μια πολυπολιτισμική κοινωνία να διέπεται από ηθικές διαφωνίες.

35. Παπαθανασίου, Θ. (2005). Συμφιλίωση : η μείζων σύγκρουση την εποχή της μετανεωτερικότητας, *Σύναξη*, τχ. 95, σ. 59.

36. Μια από τις γενναιότερες χειρονομίες προς την κατεύθυνση της συμφιλίωσης είναι η προθυμία να εμπλακούμε σε διάλογο και να αναλάβουμε τις οδύνες μιας αδελφικής αντιπαράθεσης : Θ. Παπαθανασίου, ό.π., σ. 60.

37. Δραγώνα – Μονάχου, Μ. (1995). *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία : Ο Αγγλόφωνος Στοχασμός*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα. Επίσης της ίδιας: *Η Ηθική Φιλοσοφία στην Παιδεία της Ανθρωπότητας. Για μια Ηθική Παιδεία που Βασίζεται στα Ανθρώπινα Δικαιώματα*, *Δευκαλίων* 14 / 1.

38. Midgley, M. (1993). The Origin of Ethics, στο P. Singer (ed.), *A Companion to Ethics*, Blackwell, Oxford, pp. 3 – 13.

39. Berg, J. (1993). How Could Depend on Religion?, στο P. Singer (ed.), *A Companion to Ethics*, Blackwell, Oxford, p.525.

40. Μαγριπλής, Δ. (2000). Το σίγμα και ο κοινωνικός σιγματισμός από την Αρχαιότητα και το Βυζάντιο έως σήμερα, *Κοινωνική Εργασία – Επιθεώρηση Κοινωνικών Επιστημών*, τχ. 59, σσ.212- 213.

διαφορετικό,⁴¹ σχεδόν συμπίπτει, αποδεικνύοντας ότι η προσωπική σχέση του κάθε ανθρώπου με τον θεό του, όπως κι αν τον προσλαμβάνει ως αποκάλυψη ή ως ιδέα, δεν είναι διαχωριστικό όριο αλλά ενοποιητικό στοιχείο⁴² για την ανθρωπότητα.

Δ. Επίμετρο

Η κηδεμονευόμενη από την υπερδύναμη παγκοσμιοποίηση αποτελεί την πιστοποίηση της επικράτησης του οικονομικού φιλελευθερισμού στην πιο αυστηρή του μορφή, αφού η σύλληψη, ο τρόπος και τα κριτήρια του όλου συστήματος έχουν στηριχθεί στη λογική μιας ελεύθερης οικονομίας, της οποίας η δυναμική στηρίζεται στη διαρκή κερδοφορία και μάλιστα με όποιο κόστος σε ανθρώπινες ζωές ή στην ίδια τη φύση. Πρόκειται, επομένως, για την εισβολή ενός πολιτισμού, ενός τρόπου σκέψης που άλλοτε αρνείται να παραδεχτεί και άλλοτε καταστρέφει τη διαφορετικότητα. Οι ιδιαιτερότητες των επί μέρους λαών και ανθρώπων θεωρούνται ύποπτες και θεσμοί και αξίες καυτηριάζονται ή και αμφισβητούνται βιαίως, εφόσον δεν υπόσχονται την υποταγή ή την ενσωμάτωσή τους στο νέο διευρυμένο παγκόσμιο σύνολο. Η παγκόσμια κοινωνία, προς το παρόν, θα πραγματοποιηθεί όχι με βάση τον «ελεύθερο μέσα στην κοινωνία και ελεύθερο από το κράτος πολίτη»⁴³, αλλά με την επιβολή μιας συγκεκριμένης ιδεολογίας. Όπως π.χ. σε παλιότερες ιστορικές περιόδους και σε ορισμένα επί μέρους θρησκευτικά κέντρα καλλιεργήθηκε η αντίληψη ότι η παγκόσμια κοινωνία θα πραγματοποιείτο με την επιβολή μιας συγκεκριμένης θρησκείας,⁴⁴ έτσι και σήμερα επιστρατεύεται ο λόγος, η βία, ο πόλεμος αλλά και το φιλανθρωπικό έργο (sic), για το καλό των άλλων, των ξένων, των αλλόθρησκων, των διαφορετικών. Άλλωστε, με τη νέα αναζωπύρωση της θρησκείας η παραπάνω λογική εφοδιάζει τον πολιτικό λόγο με το συναίσθημα και ο θρησκευτικός φανατισμός αποκτά σημαντικό ρόλο στον χώρο της πολιτικής. Είτε με το κίνημα των φονταμενταλιστών στο Ιράν, είτε γενικά με την ισλαμική τρομοκρατία, τα μέτωπα της παγκοσμιοποίησης έχουν να αντιπαράθεσουν τις δυνάμεις του καλού (βλ. ακραία προτεσταντικά ρεύματα στις Η.Π.Α), απέναντι στους φανατικούς του Ισλάμ ή όποιων άλλων⁴⁵ αμφισβητούν την κυριαρχία τους. Συγχρόνως όμως αναπτύσσεται, τόσο σε επίπεδο υποκειμένου όσο και στο επίπεδο της συνολικής ζωής, μια επαναμαύγευση του ανθρώπου από τις θρησκευτικές ιδέες - με κύριο πρωταγωνιστή την ινδική σκέψη και την ιδέα των «εναλλακτικών απολύτων»⁴⁶ - και ευρύτερα του κόσμου από τη θρησκεία⁴⁷. Σε κάθε περίπτωση, η σημασία του θρησκευτικού φαινομένου - που με συνέπεια υπηρετεί την οικουμενική του ευθύνη⁴⁸ - στη διαμόρφωση ενός μελλοντικού οικουμενικού πολι-

41. Στενού, Κ. (1998). *Εικόνες του Άλλου. Η Ετερότητα : Από τον μύθο στην προκατάληψη*, Εξάντας – UNESCO, Αθήνα.

42. Μ. Δραγώνα- Μονάχου, ό.πρ., 1999, σ. 164. Η συγγραφέας, επίσης, στην ίδια σελίδα τονίζει ότι μετά την κατάρρευση των ιδεολογιών ίσως ο άνθρωπος δεν μπορεί να ζήσει και χωρίς θρησκεία.

43. Μπόμπιο, Ν. (1998). *Ισότητα και Ελευθερία*, Πόλις, Αθήνα, σ. 145.

44. Αρχιεπ. Αναστασίου Γιαννουλάτου, ό.π., σ. 253.

45. Βλ. την ξεχασμένη υπόθεση της Αμερικανικής εισβολής στην «ορθόδοξη» (και άρα με ιδιαίτερο πολιτισμό και μάλιστα εχθρικό προς τον δυτικό πολιτισμό, όπως και το Ισλάμ, κατά τον S. Huntington, ό.π.), πρώην Γιουγκοσλαβία.

46. Βλ. ενδ. : Αρχιεπ. Αναστασίου Γιαννουλάτου, ό.π., σ. 256.

47. Βλ. ενδ. : Ζουμπουλάκης, Σ. (2002). *Ο Θεός στην Πόλη*, Εστία, Αθήνα.

48. Βλ. ενδ. τις προϋποθέσεις για την αποστολή της Ορθοδοξίας στα παγκόσμια δρώμενα : Αρχιεπ. Αναστασίου Γιαννουλάτου, ό.π., σ. 272.

τισμού είναι πλέον προφανής.⁴⁹ Στον θρησκευτικά πλουραλιστικό κόσμο που ζούμε θα πρέπει να μην περιοριζόμαστε σε ρηχούς ιδεολογικούς αφορισμούς της θρησκείας.⁵⁰ Δεν έχει νόημα αν το σηματοδοτούμε προσωπικά ως ευλογία ή κατάρα, σημασία έχει ότι η θρησκεία δεν αποτελεί μόνο υπαρξιακή αναφορά της πλειοψηφίας των ανθρώπων του παγκόσμιου χώρου⁵¹ και κατ' επέκταση του τοπικού, αλλά και επηρεάζει ως κεντρικός πυρήνας τους ιδιαίτερους ανθρώπινους πολιτισμούς. Η κατανόηση και ο σεβασμός επομένως της θρησκευτικής (και κατ' επέκταση πολιτισμικής) διαφορετικότητας τόσο σε τοπικό επίπεδο (με την εμφανή παρουσία των οικονομικών μεταναστών, ειδικά από τις μουσουλμανικές, βουδιστικές και ινδουιστικές χώρες της Ασίας), όσο και στο παγκόσμιο επίπεδο (με τη θρησκευτική του πολυπληθότητα), αποτελεί υποχρέωση αλλά και απαραίτητη γνώση. Τόσο αυτός που η ευαισθησία του τον παρατάσσει δίπλα στον αδύναμο και τον κοινωνικά αδικημένο, όσο και ο επαγγελματίας κοινωνικός επιστήμονας (π.χ. κοινωνιολόγος, ψυχολόγος, κοινωνικός λειτουργός), που ασχολείται με ζητήματα κοινωνικής πρόνοιας και κοινοτικής εργασίας⁵², πρέπει να μπορεί και να είναι σε θέση (από θέμα επιστημονικών γνώσεων), όχι μόνο να διακρίνει τη σπουδαιότητα της θρησκευτικής ομολογίας του άλλου, αλλά και να σέβεται τη θρησκευτική του διαφορετικότητα ως έναν από τους καθοριστικούς παράγοντες της ψυχικής του ιδιοσυστάσιας. Η αποδοχή επομένως της θρησκείας ως συμβολής στην κατανόηση του πολιτισμικά διαφορετικού κατοχυρώνει τον ειλικρινή σεβασμό προς την ιδιοτυπία κάθε λαού και πολιτισμού, στο δρόμο για μια παγκόσμια δημοκρατική κοινωνία ειρήνης, πολυπολιτισμικών και πολυθρησκευτικών τοπικών κοινωνιών.

Βιβλιογραφία

- Barrett D. B. (1982). *World Christian Encyclopedia. A Comparative Study of Churches and Religions in the Modern World, AD 1900 – 2000*, Oxford University Press.
- Bauman Z. (1998). *Πάλι μόνοι: Η Ηθική μετά τη Βεβαιότητα*, Έρασμος, Αθήνα.
- Bellah R. N. (1995). How to Understand the Church in an Individualistic Society στο R. Petersen (ed.), *Christianity & Civil Society*, BTI, Boston.
- Βεργόπουλου Κ. (1998). *Η Παγκοσμιοποίηση σήμερα*, Άρδην, Αθήνα.
- Berg J. (1993). How Could Depend on Religion?, στο P. Singer (ed.), *A Companion to Ethics*, Blackwell, Oxford.
- Bok S. (1995). *Common Values*, University Press of Missouri, Missouri.
- Αρχιεπισκόπου Γιαννουλάτου Αναστασίου, *Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία*, Ίνδικτος, Αθήνα Ε' έκδοση.
- Μ. Δραγώνα – Μονάχου (1995). *Σύγχρονη Ηθική Φιλοσοφία: Ο αγγλόφωνος στοχασμός*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Δραγώνα – Μονάχου Μ. *Η Ηθική Φιλοσοφία στην Παιδεία της Ανθρωπότητας. Για μια ηθική παιδεία που βασίζεται στα ανθρώπινα δικαιώματα*, Δευκαλίων 14 / 1, Αθήνα.

49. ό.π., σ. 257.

50. Όπως παραστατικά υπογραμμίζει ο R. N. Bellah, (*How to Understand the Church in an Individualistic Society*, p. 9), «είναι ανώφελο να συνεχίσουμε να χτυπάμε το νεκρό άλογο του κωνσταντίνειου μοντέλου», στο R. Petersen (ed.), (1995). *Christianity & Civil Society*, BTI, Boston.

51. Βλ. ενδ. : Barrett, D B. (1982). *World Christian Encyclopedia. A Comparative Study of Churches and Religions in the Modern World, AD 1900 – 2000*, Oxford University Press.

52. Για τον όρο κοινοτική εργασία βλ. ενδ.: Σταθόπουλος, Π. (2000). *Κοινοτική Εργασία*, Παπαζήσης, Αθήνα, σ. 14.

- Δραγώνα – Μονάχου Μ. (1999). Ηθική και Θρησκεία για μια παγκόσμια πολυπολιτισμική κοινωνία, *Επιστήμη και Κοινωνία*, τ. 2-3, Αθήνα.
- Giddens A. (1999). *Πέραν της Αριστεράς και της Δεξιάς. Το Μέλλον της Ριζοσπαστικής Πολιτικής*, Πόλις, Αθήνα.
- Giddens A. (1998). *Ο Τρίτος Δρόμος. Η Ανανέωση της Σοσιαλδημοκρατίας*, Πόλις, Αθήνα.
- Ζουμπουλάκης Σ. (2002). *Ο Θεός στην Πόλη*, Εστία, Αθήνα.
- Huntington S. (1996). *The Clash of Civilization and the Remaking of World Order*, Simon and Schuster, New York.
- Kung H. (επιμ. - 1995). *Yes to a Global Ethic*, Continuum, New York.
- Κατσούλης Η. (1999). Αντιστάσεις στην πολυπολιτισμικότητα, *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ. 2 – 3, Αθήνα.
- Μαγριπλής Δ. (2000). Το στίγμα και ο κοινωνικός στιγματισμός από την Αρχαιότητα και το Βυζάντιο έως σήμερα, *Κοινωνική Εργασία – Επιθεώρηση Κοινωνικών Επιστημών*, τχ. 59, Αθήνα.
- Μαγριπλής Δ. (2001). Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις του θανάτου και της ζωής, *Κοινωνική εργασία – Επιθεώρηση Κοινωνικών Επιστημών*, τχ. 64, Αθήνα.
- Μαγριπλής Δ. (2006). Ζούμε σε μια κοινωνία που αρνείται τον θάνατο; Ερωτήματα υπό την κρίση της Κοινωνιολογίας του θανάτου, *Κοινωνική Εργασία – Επιθεώρηση Κοινωνικών Επιστημών*, τχ. 81, Αθήνα.
- Μαγριπλής Δ. (2001). Η θρησκεία υπό το φως των νέων συνθηκών, *Νέα Εστία*, τχ. 1736, Αθήνα.
- Midgley M. (1993). *The Origin of Ethics*, στο P. Singer (ed.), *A Companion to Ethics*, Blackwell, Oxford.
- Μουζέλη Ν. (2004), Κοσμοπολιτισμός: Η παγκοσμιοποίηση των αξιών και οι αρχές τους, στο *Ισλάμ και Φονταμενταλισμός. Ορθοδοξία και Παγκοσμιοποίηση*, Ίνδικτος, Αθήνα.
- Μπέκ Ο. (1999). *Τι είναι η Παγκοσμιοποίηση*, Καστανιώτης, Αθήνα.
- Μπόμπιο Ν. (1998). *Ισότητα και Ελευθερία*, Πόλις, Αθήνα.
- Nussbaum M. (1996). *For Love of Country : Debating the Limits of Patriotism*, (ελλ. μετ. : Υπέρ Πατρίδος : Πατριωτισμός ή Κοσμοπολιτισμός, Scripta, Αθήνα 1999).
- Πανούσης Γ. (1999). *Το Περιθώριο στην Κοινωνία του 2000 μ. χ.*, Α. Σάκκουλα, Αθήνα.
- Taylor, C. *The Politics of Recognition*. (1994) στο A. Gutmann (επιμ.), *Multiculturalism*, Princeton, University Press.
- Παπαθανασίου Θ. (2005). Συμφιλίωση : η μείζων σύγκρουση την εποχή της μετανεωτερικότητας, *Σύναξη*, τχ. 95, Αθήνα.
- Παπαρρηγόπουλος Ξ. (1999). Η πολυπολιτισμικότητα ως σύγχρονο πρόβλημα, *Επιστήμη και Κοινωνία*, τχ. 2 – 3, Αθήνα.
- Rawls J. (1993). *Political Liberalism*, Columbia University Press, N. Y.
- Σταθόπουλος Π. (2004). *Κοινοτική Εργασία*, Παπαζήσης, Αθήνα.
- Στασινοπούλου Ο. (2004). *Κράτος Πρόνοιας. Ιστορική εξέλιξη – Σύγχρονες Θεωρητικές Προσεγγίσεις*, Gutenberg, Αθήνα.
- Στενού Κ. (1998). *Εικόνες του Άλλου. Η Ετερότητα : Από τον μύθο στην προκατάληψη*, Εξάντας – UNESCO, Αθήνα.
- Ταϊνλор Τ. (1997). *Πολυπολιτισμικότητα : Εξετάζοντας την Πολιτική της Αναγνώρισης*, Πόλις, Αθήνα.
- Trusted J. (1987). *Moral Principles and Social Values*, Routledge, London.
- Τζωρτζοπούλου Μ. (2005). Η μετανάστευση στην Ελλάδα: Τα βασικά χαρακτηριστικά του αλλοδαπού πληθυσμού, στο *Το Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας 2003 – 2004*, Ε.Κ.Κ.Ε. – Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα.
- Χαραλάμπη Δ. (1998). *Δημοκρατία και Παγκοσμιοποίηση*, Ίδρυμα Σ. Καράγιωργα, Αθήνα.